

Nederland in het interbellum

De periode tussen de twee wereldoorlogen is voor economen een zeer bijzondere. Vooral omdat de economische ontwikkelingen de juistheid van het toentertijd revolutionaire denken over economisch beleid rechtstreeks lijken te bevestigen. Het CBS kwam vorig jaar met nieuwe macro-economische cijfers voor de jaren twintig en dertig en gaf daaraan een interpretatie die het bestaande beeld aantast. Dit artikel zet de zaken nog eens op een rij. De auteur concludeert dat de cijfers de nieuwe interpretatie van het beleid onder Colijn allerminst rechtvaardigen.

PROF. DR. J.L. VAN ZANDEN*

Onlangs werd door het Centraal Bureau voor de Statistiek een herziening van de macro-economische cijfers van het interbellum (1921–1939) gepubliceerd¹. De studie, waaraan G.P. den Bakker, Th.A. Huitker en C.A. van Bochove hebben gewerkt, bevat nieuwe schattingen van de nationale rekeningen van Nederland in deze periode, voorzien van een vrij uitvoerig commentaar waarin steeds de vergelijking met de huidige crisisperiode wordt gemaakt. De publikatie ervan ging met enig stutwerk gepaard. In de *NRC* van 10 september jl. verschenen prikkelende koppen: "Colijn stimuleerde economie beter dan Lubbers" (voorzijner) en "Verlaten gouden standaard had negatieve gevolgen" (blz. 13).

Afgezien van de vergelijking met de huidige crisis, die ik hier onbesproken laat, komen de belangrijkste conclusies van het rapport op het volgende neer. Ten eerste is het beeld van de jaren twintig en dertig volgens de auteurs positiever dan tot nu toe was aangenomen. In de jaren twintig groeide de economie zeer snel, en ook na 1934 was er sprake van een sterk herstel. In vergelijking met de rest van West-Europa of de (latere) OECD deed Nederland het niet zo slecht als wel is gedacht. Ten tweede was de economische politiek onder Colijn niet zo funest als, vooral na 1945, is beweerd. Vanaf 1934 doet de Nederlandse economie het, ondanks de gaven gulden, vrij goed; het loslaten van de gouden standaard in september 1936, onder druk van het buitenland en zeer tegen de zin van Colijn, leidde bovendien tot een ernstige crisis in 1938. Kortom, de gewoonlijk felle kritiek op de valutapolitiek van Colijn lijkt ongegrond².

Deze twee conclusies zullen in dit artikel worden besproken, waarbij onder meer gebruik wordt gemaakt van ongepubliceerd onderzoek op dit terrein³. Eerst zal worden bekeken of de herziene cijfers wel echt een ander beeld geven van deze jaren; vervolgens zullen de effecten van de valutapolitiek van de kabinetten Colijn nader worden geanalyseerd.

Een ander beeld?

Het valt bijzonder te waarderen dat het CBS er in is geslaagd om de bestaande, grotendeels uit 1948 daterende schattingen van het nationale produkt en het nationale inkomen op een zorgvuldige wijze en volgens de meest recente definities te herzien. Hoewel regelmatig, in de jaarlijkse Nationale rekeningen en in de serie publikaties 'Zestig jaren statistiek in tijdreeksen', cijfers van deze grootheden omtrent de periode voor 1940 gepubliceerd werden, was het ingewijden bekend dat deze cijfers niet nauwkeurig waren. De grootste gebreken van de uit 1948 daterende cijfers waren ten eerste dat alleen het netto produkt en het netto inkomen geschat waren, en ten tweede dat de nominale schattingen waren gedefleerd met een prijsindex van het verbruik van gezinnen, een index die daarvoor niet geschikt is⁴.

Een nauwkeuriger schatting van de ontwikkeling van economische grootheden hoeft echter niet te betekenen dat ook het beeld dat daaruit ontstaat sterk verandert. Vergelijkt men de ontwikkeling van het bruto binnenlands produkt (bbp) volgens de herziene cijfers met het netto binnenlands produkt (nbp) volgens de cijfers uit 1948 – de bron waar historici en economen het tot nu toe mee hebben moeten doen – dan kunnen wel enige verschillen worden geconstateerd, maar deze zijn niet bijzonder spectaculair (tabel 1). In de jaren dertig is de groei volgens beide schattingen identiek; het dal na 1930 is volgens de recente cij-

* Hoogleraar economische en sociale geschiedenis aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Hij is dank verschuldigd aan R.Th. Griffiths en J.J. Seegers voor hun commentaar op een eerdere versie van het artikel.

1. CBS, *Macro-economische ontwikkelingen 1921–1939 en 1969–1985*, Den Haag, 1987.

2. Idem, in het bijzonder blz. 38–44.

3. Dit onderzoek is verricht in het kader van een door de auteur en R.Th. Griffiths samen te stellen handboek over de economische ontwikkeling van Nederland in de periode 1920–1985.

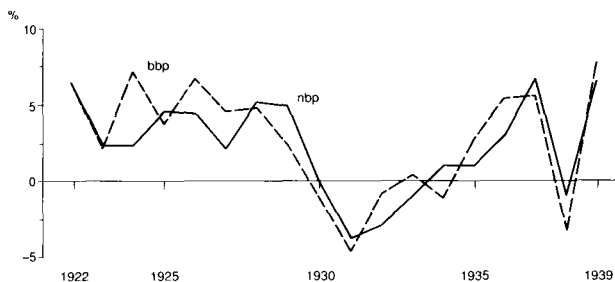
4. Vgl. R.Th. Griffiths en J.M.M. de Meere, *The growth of the Dutch economy in the nineteenth century: back to basics?* *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 96, 1983, blz. 564.

Tabel 1. De volume-ontwikkeling van het bbp en het nbp volgens de nieuwe en de oude cijfers, in procenten per jaar

	bbp, nieuw	nbp, oud
1922-1924	5,2	3,7
1925-1929	4,4	4,2
1930-1934	-1,5	-1,3
1935-1939	3,6	3,2
1922-1929	4,7	3,6
1930-1939	1,0	1,0

Bron: CBS, *Macro-economische ontwikkelingen 1921-1939 en 1969-1985*, Den Haag, 1987.
CBS, *Het nationaal inkomen van Nederland, 1921-1939*, Monografieën van de Nederlandse Conjunctuur, 7, Den Haag, 1948.

Figuur 1. De jaarlijkse procentuele veranderingen in het BBP (nieuwe cijfers) en het NBP (oude cijfers) 1922-1939

fers alleen wat dieper. De jaren twintig springen er wel gunstiger uit, hetgeen vrijwel geheel voor rekening komt van de eerste helft van het decennium. Deze jaren staan in de economisch-historische literatuur echter al bekend als zeer goede jaren. I.J. Brugmans typeerde deze periode in zijn handboek over de sociaal-economische geschiedenis van Nederland in de periode 1795-1940 in bijzonder positieve termen; hij sprak zelfs over een "tweede industriële revolutie"⁵. Andere historici delen deze interpretatie en benadrukken eveneens de snelle economische groei tussen 1921 en 1929⁶. De nieuwe CBS-cijfers onderstrepen in feite het reeds bestaande beeld.

Het overzicht van de jaarlijkse fluctuaties in het binnenslands produkt en het nationale inkomen in figuur 1 laat zien

Tabel 3. Groeivoeten van de industriële produktie in verschillende landen, 1929-1937^a

	1929-1932	1932-1937	1929-1937
Nederland	- 7,3	+ 4,0	-0,3
België	-12,1	+ 6,9	-0,2
Frankrijk	.	.	-1,1
Duitsland	-15,8	+14,3	+3,9
VK	- 2,2	+ 6,6	+2,6
Noorwegen	- 4,8	+ 7,1	+3,7
Zweden	- 8,3	+12,0	+4,9
VS	-20,6	+13,2	+1,8

a. De coëfficiënt van de geschatte exponentiële groeifunctie over deze jaren is gehanteerd als de gemiddelde groeivoet.
Bron: J.J. Seegers, *Productie en concurrentievermogen van de Nederlandse industrie in het Interbellum*, *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek*, jg. 50, 1987, blz. 196.

Tabel 2. De volume-ontwikkeling van het bbp en de bevolkingsgroei in de latere OECD, in procenten per jaar

	Nederland	OECD	EG	Scandinavië	VS	Japan
BBP						
1922-1929	4,7	4,5	4,2	4,9	4,8	2,5
1930-1939	1,0	1,2	2,2	2,7	0,2	4,3
Bevolking						
1922-1939	1,3	0,9	0,6	0,6	1,1	1,4
BBP per capita						
1922-1939	1,4	1,8	2,5	3,1	1,1	3,1

Bron: CBS, *Macro-economische ontwikkelingen*, op.cit., blz. 29; A.Maddison, *Groeifasen van het kapitalisme*, Utrecht/Antwerpen, 1982, blz. 251.

dat de verschillen tussen de nieuwe en de oude cijfers dan veel sterker kunnen oplopen⁷. Volgens de nieuwe cijfers was de groei tussen 1924 en 1926 spectaculair te noemen, en zette de crisis eigenlijk al in 1929 in. Voor de jaren dertig zijn de verschillen nog groter: volgens de nieuwe cijfers was er in 1933 al sprake van herstel, gevolgd door een nieuwe daling in 1934. Het herstel in 1936 is volgens de nieuwe cijfers zeer krachtig, terwijl de crisis in 1938 meer uitgesproken is. Ondanks deze verschillen, waar we gedeeltelijk nog op zullen terugkomen, overheerst echter de globale overeenstemming tussen beide reeksen.

De basis voor een positieve herwaardering van de jaren dertig verdwijnt echter geheel als ook de bevolkingsgroei in de beschouwing wordt betrokken. De CBS-studie concentreert zich bij de internationale vergelijking volledig op de groei van het bbp in Nederland en de rest van de wereld. De auteurs concluderen vervolgens dat de Nederlandse economie in vergelijking met het buitenland 'redelijk in de pas liep'⁸. Als men echter rekening houdt met de in Nederland relatief snelle bevolkingsgroei, en de ontwikkeling van het bbp per hoofd als maatstaf neemt, dan is een dergelijke conclusie niet meer vol te houden. Tabel 2 bevat deze cijfers: de groei van het bbp per hoofd in Nederland is aanzienlijk lager dan in de (latere) EG, in Scandinavië en in Japan; het Nederlandse groeicijfer ligt nog duidelijk onder dat van de OECD en alleen boven het Amerikaanse cijfer. Voor de jaren dertig blijft de conclusie overeind dat Nederland (vrijwel) het enige Westeuropese land is waarvan het bbp per capita zich na 1933 niet voldoende wist te herstellen om de gevolgen van de 'grote crisis' ongedaan te maken. In andere woorden: Nederland was het enige land dat per saldo verarmde.

Een recente studie naar de ontwikkeling van de industriële produktie in Nederland in het interbellum heeft bovendien aangetoond dat de groei in deze 'sleutelsector' in de periode 1929-1937 in vrij sterke mate achter bleef bij die in de omringende landen. Alleen de Franse industrie ontwikkelde zich in deze jaren nog slechter dan de Nederlandse (zie tabel 3). Zou men ook deze cijfers per capita berekenen, dan zou het beeld voor Nederland nog ongunstiger uitvallen.

De nieuwe cijfers van het CBS tasten dus het bestaande negatieve beeld omtrent de economische ontwikkeling in de jaren dertig niet aan. Overigens was dit beeld niet alleen op cijfers omtrent de groei van produktie en inkomen gebaseerd, maar ook, en misschien wel in zeer sterke

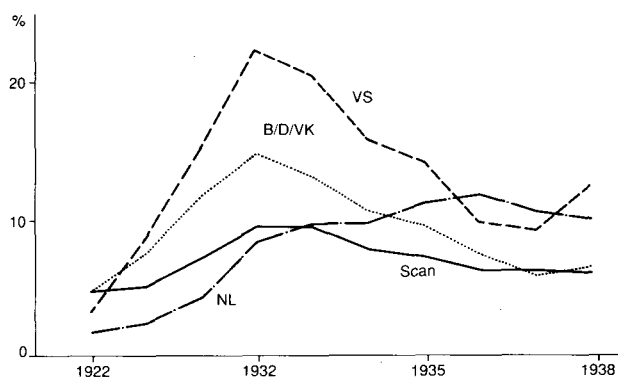
5. I.J. Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht*, Den Haag, 1961, blz. 471-498.

6. J. de Vries, *De Nederlandse economie tijdens de 20e eeuw*, Haarlem, 1977; P.W. Klein, *Kleine tijden*, *ESB*, jg. 65, 1980, blz. 1428-1429.

7. Bronnen: zie tabel 1.

8. CBS, op. cit., blz. 31.

Figuur 2. De ontwikkeling van de werkloosheid in Nederland, Scandinavië, de VS en in België, Duitsland en het VK, ongewogen gemiddelden, 1929-1938

mate, op de gegevens over de ontwikkeling van de werkloosheid in ons land⁹. Figuur 2 brengt de door A. Maddison onderling vergelijkbaar gemaakte werkloosheidscijfers van een aantal landen en regio's van de jaren dertig in beeld¹⁰. De werkloosheid was in ons land in de jaren twintig lager dan elders. De crisis tussen 1929 en 1933 resulteerde wel in een sterke stijging, maar het niveau bleef onder dat van de buurlanden liggen. Na 1932 begint de werkloosheid elders echter te dalen, terwijl deze in Nederland tot 1936 blijft toenemen. Al in 1935 is de werkloosheid hier hoger dan in de omliggende landen van West-Europa en in Scandinavië en in 1936 wordt zelfs de VS gepasseerd. Na 1936 daalt de werkloosheid ook slechts weinig. Het is deze, scherp van het buitenland afwijkende ontwikkeling van de werkloosheid, die toen en later de aandacht heeft getrokken. Terwijl men elders na 1932 in dit opzicht het ergste had gehad, begon in Nederland de crisis toen pas echt door te werken¹¹. Demografische factoren hebben hierin zonder twijfel een rol gespeeld.

Colijn en de gouden standaard

De meest verrassende uitspraken die op grond van de nieuwe CBS-cijfers worden gedaan hebben betrekking op de invloed van het vasthouden aan de gouden standaard tot september 1936, en het loslaten ervan daarna. Tot nu toe bestond er in de economisch-historische literatuur een grote mate van overeenstemming over het feit dat dit langdurig vasthouden aan het goud nadelig is geweest voor de ontwikkeling van de economie. Ook P.W. Klein, die in een rede uit 1971 de economische politiek van de jaren dertig heeft pogen te rehabiliteren en daarbij al wees op de (onbedoeld) anti-cyclische effecten van de gevoerde begrotingspolitiek, concludeerde dat de valutapolitiek ongunstig was geweest voor de ontwikkeling van de Nederlandse economie.

De CBS-studie wil echter ook dit nuanceren. Wel wordt geconcludeerd dat de sterke toeneming van het tekort op de lopende rekening tot 1933 en de daling van het volume van het bbp in 1934, die in het buitenland niet optrad, mogelijk een gevolg waren van de harde gulden in deze jaren. Het herstel in 1935 en 1936 was echter zeer krachtig, en vond grotendeels plaats voordat de devaluatie had plaatsgevonden (vgl. figuur 1). Dit herstel werd volgens de CBS-studie mede mogelijk gemaakt door het feit dat de aanpassingspolitiek van de kabinetten Colijn vruchten begon af te werpen; in het bijzonder leidde dit tot een daling van de Nederlandse uitvoerprijzen en een verbetering van de concurrentiepositie in 1935. Bovendien leidde de devaluatie van

september 1936 tot een sterke stijging van de Nederlandse uitvoerprijzen in 1937, waardoor het uitvoervolume in 1938 (na overigens een stijging met 19,1% in 1937) met 4,9% afnam. Recapitulerend kan uit de studie worden geconcludeerd dat vóór het loslaten van de gouden standaard het economisch herstel al gaande was, en dat dit, (mede) door de devaluatie in 1936, in 1938 afgebroken werd. Om deze opvatting te toetsen zal in het nu volgende een systematischer onderzoek gedaan worden naar de ontwikkeling van de Nederlandse concurrentiepositie en het aandeel op de wereldmarkt in de periode 1921-1939. Deze analyse zal zich toespitsen op twee vragen. Ten eerste hoe het kostenniveau van het Nederlandse bedrijfsleven zich ontwikkelde in vergelijking met de belangrijkste handelspartners en concurrenten, en ten tweede hoe het aandeel van de Nederlandse export op de belangrijkste afzetmarkten veranderde. Om de ontwikkeling gedurende het gehele interbellum te kunnen analyseren, is de situatie van voor de eerste wereldoorlog (1913) als uitgangspunt genomen. Aangenomen mag worden dat voor het uitbreken van de 'grote oorlog' de internationale economische verhoudingen globaal in evenwicht waren.

De internationale concurrentiepositie

De veranderingen in het relatieve kostenniveau van het Nederlandse bedrijfsleven zijn op de volgende wijze bepaald. Van Nederland en van de belangrijkste handelspartners (Duitsland, Verenigd Koninkrijk, België, Frankrijk, Denemarken, Verenigde Staten) zijn indices van de ontwikkeling van de binnenlandse prijzen en de lonen voor de periode 1913-1939 verzameld. Deze indices zijn gecorrigeerd voor de veranderingen in de wisselkoers met de gulden, die als basis voor de berekeningen is genomen. Volgens zijn de, voor koersveranderingen gecorrigeerde indices gewogen, waarbij in principe is uitgegaan van het relatieve aandeel van de verschillende handelspartners in de Nederlandse export van goederen in 1929/1930. De uitzondering op deze regel is Denemarken; hoewel de directe handel tussen beide landen van vrij weinig gewicht was, kregen de indices van dit land een gewicht van 7%, omdat het de belangrijkste concurrent was van de Nederlandse exporteurs van (vooral) agrarische producten¹³. De aldus verkregen gewogen indices van de ontwikkeling van de relatieve prijzen en de lonen bij de belangrijkste concurrenten kunnen worden vergeleken met de ontwikkeling van de prijzen en de lonen in Nederland. Stijgen de prijzen en de lonen elders sneller dan in ons land, dan verbetert de concurrentiepositie, en omgekeerd¹⁴. Omdat we vooral in deze veranderingen in de concurrentiepositie (of het relatieve kostenniveau) zijn geïnteresseerd, is de verhouding tussen de Nederlandse index en de gewogen indices van de handelspartners het informatiefste getal: stijgt deze verhouding, dan nemen de lonen en prijzen in Nederland meer toe dan elders, en andersom. Deze verhouding is in figuur 3 in

9. Vgl. het standaardwerk over deze periode: F.A.G. Keesing, *De conjuncturele ontwikkeling van Nederland 1918-1939*, Utrecht/Antwerpen, 1947, blz. 221.

10. Ontleend aan A. Maddison, *Groeiïfasen van het kapitalisme*, Utrecht/Antwerpen, 1982, appendix c, die deze gegevens onderling vergelijkbaar maakte.

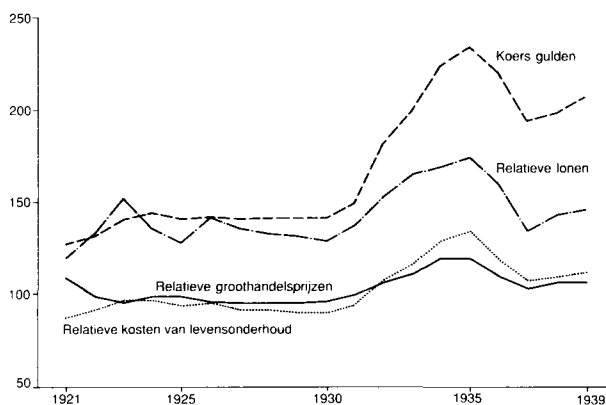
11. Blijkens de gegevens van Maddison ontwikkelde alleen de werkloosheid in Zwitserland zich ongeveer identiek, alleen was het absolute niveau daar lager.

12. P.W. Klein, *Depressie en beleid tijdens de jaren dertig*, in: P.A.M. Geurts en F.A.M. Messing (red.), *Economische ontwikkeling en sociale emancipatie*, Den Haag, 1977, blz. 156, 160-162.

13. Vgl. F. Hartog, *De Nederlandse concurrentiepositie op de Westeuropese en Noord-Amerikaanse invoermarkten*, *De Economist*, jg. 102, 1954, blz. 354-355.

14. Een minder systematische toepassing van deze methode vindt men al bij Keesing, op. cit., blz. 180-181.

Figuur 3. De ontwikkeling van de relatieve prijzen en lonen in Nederland en de gewogen wisselkoers van de gulden, indices, 1913=100

beeld gebracht; de figuur bevat tevens de ontwikkeling van de gemiddelde wisselkoers van de gulden in vergelijking met de belangrijkste concurrenten¹⁵.

Voordat wordt overgegaan tot de bespreking van deze gegevens, moet echter iets worden gezegd omtrent het statistisch bronnenmateriaal dat hiervoor is gebruikt. De berekeningen zijn gebaseerd op niet altijd voldoende volledig en betrouwbaar materiaal. De loongegevens zijn vaak schaars en onvolledig, de prijsreeksen niet altijd volgens de regels van de kunst samengesteld¹⁶. Deze gebreken worden enigszins gecompenseerd door het feit dat steeds een aantal buitenlandse reeksen te zamen genomen is, waardoor aangenomen mag worden dat eventuele fouten elkaar ten dele zullen compenseren. Bovendien is gewerkt met twee typen prijsreeksen, de groothandelsprijzen (de 'tradables') en de kosten van levensonderhoud (waarin ook 'non-tradables' als huren en kleinhandelsmarges zitten). Helaas moest bij de analyse van de reeksen het Duitse aandeel uit de berekeningen worden weggelaten. Voor 1925 zijn de Duitse gegevens namelijk zeer incompleet door de superinflatie in die jaren. Na 1931 geeft de wisselkoers van de Duitse munt eigenlijk geen zinvolle informatie meer over de relatieve concurrentieverhoudingen omdat de officiële wisselkoers dan kunstmatig wordt hooggehouden, er daarnaast een gecompliceerd systeem van schaduwkoersen wordt ingevoerd en de internationale handel via contingentering aan banden gelegd is¹⁷.

Het beeld dat uit deze gegevens naar voren komt is echter zeer helder. De koers van de gulden vertoont een vrijwel voortdurend opgaande trend, die leidt tot een opwaardering met meer dan 100% in de periode 1913-1939. Alleen in 1936 en 1937 – in feite alleen tussen september 1936 en begin 1937 – neemt de waarde van de gulden af; tussen 1923 en 1930 is deze ongeveer stabiel. Al aan het begin van het interbellum ligt de koers van de gulden ten minste zo'n 20% boven het niveau van 1913. In de jaren twintig wordt de appreciatie van de gulden echter ruimschoots gecompenseerd door het feit dat de inflatie hier veel minder omvangrijk was (geweest) dan elders, wat onder meer werd veroorzaakt door het feit dat Nederland buiten de eerste wereldoorlog was gebleven. De concurrentiepositie was, afgaande op de ontwikkeling van het relatieve prijsniveau, in de jaren twintig eerder iets beter dan in 1913 en vertoonde zelfs de tendens om verder te verbeteren. Zou men de Duitse gegevens ook in de beschouwing betrekken, dan zou deze verbetering nog duidelijker uitkomen. De mark was tot 1923 zeer sterk ondergewaardeerd, met andere woorden, de devaluatie ervan ging nog sneller dan de hollende binnenlandse inflatie, wat natuurlijk ongunstig was voor de Nederlandse concurrentiepositie.

Door de stabilisatie van de mark in 1923 en het daarop volgende restrictieve monetaire beleid, was de mark in de tweede helft van de jaren twintig zelfs iets overgewaardeerd in vergelijking met de gulden.

De loongegevens laten echter zien dat de lonen in Nederland veel sterker waren gestegen dan elders. Ook dit kan voor een belangrijk deel verklaard worden uit het feit dat Nederland buiten de oorlog bleef. Terwijl vooral in België, Frankrijk en Duitsland de produktie en de arbeidsproduktiviteit sterk gedaald waren, en het reële loon in de jaren twintig nauwelijks het peil van 1913 overschreed, was de economische groei in Nederland vrijwel onverminderd doorgegaan. Mede hierdoor kon een belangrijke stijging van de reële lonen in de jaren 1918-1921 door de toen zeer sterk groeiende vakbeweging worden afgedwongen. In Denemarken en de Verenigde Staten, landen die beide evenmin sterk door de oorlog werden geplaagd, deed zich een vergelijkbare stijging van het loonniveau voor. Mede doordat de lonen in Nederland in 1913 relatief laag waren geweest, deed deze loonstijging, die grotendeels werd gecompenseerd door een toeneming van de arbeidsproduktiviteit, vrijwel geen afbreuk aan de internationale concurrentiepositie van het bedrijfsleven.

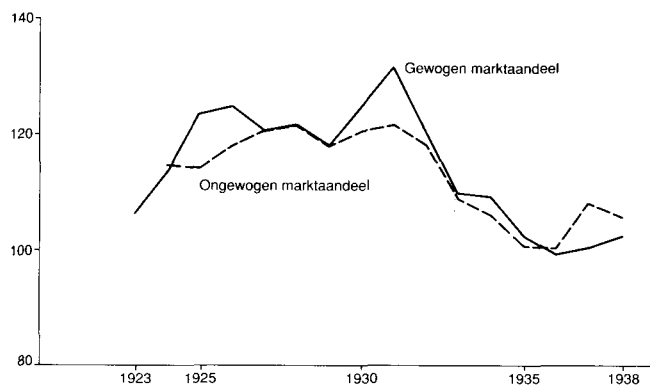
In de eerste helft van de jaren dertig veranderde dit beeld echter ingrijpend. Tussen 1930 en 1935 nam de waarde van de gulden sterk toe omdat steeds meer handelspartners de gouden standaard verlieten. De aanpassingspolitiek van de kabinetten Colijn, die er op was gericht volgens de 'regels' van de gouden standaard de lonen en prijzen sterk te verlagen om de negatieve effecten van de appreciatie van de gulden ongedaan te maken, lijkt niet of nauwelijks succesvol te zijn geweest. In de eerste helft van de jaren dertig stegen de relatieve groothandelsprijzen in Nederland met 23% en nam het relatieve niveau van de kosten van levensonderhoud zelfs met 49% toe. De verschillen tussen beide prijsreeksen zijn overigens ook informatief. De relatieve kosten van levensonderhoud lagen in het begin van de jaren twintig vrijwel steeds beneden de relatieve groothandelsprijzen, hetgeen er op wijst dat de 'non tradables' minder in prijs zijn gestegen dan de 'tradables'. Tijdens de eerste deflatieperiode van 1921 tot 1925 verdween dit verschil grotendeels. Tijdens de deflatie na 1929 stegen de relatieve groothandelsprijzen veel minder dan de relatieve kosten van levensonderhoud; de prijzen van 'non tradables' waren in Nederland dus nog moeilijker te verlagen dan elders.

Dat de internationale concurrentiepositie in het begin van de jaren dertig haast dramatisch verslechterde, blijkt ook uit de sterke stijging van de relatieve lonen. De devaluatie van 1936 zorgt voor enige verbetering, maar het is opvallend dat deze van zo korte duur is en onvoldoende om het niveau van 1929/1930 te bereiken. Na 1937 apprecieert de gulden weer en vindt er opnieuw een ongeveer even grote verslechtering van de concurrentiepositie plaats.

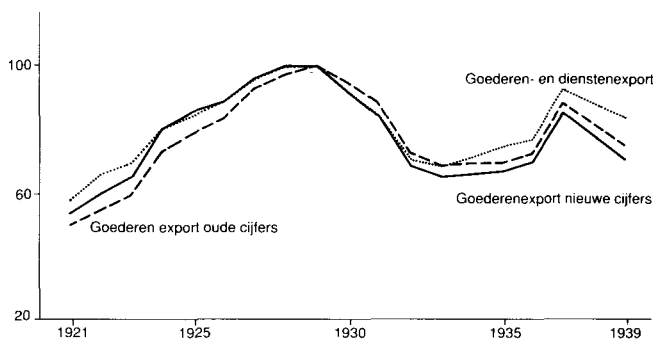
15. De bronnen zijn: Maddison, op. cit., appendix e (kosten van levensonderhoud); B.R. Mitchell, *European historical statistics, 1750-1970*, Londen, 1975, (loonindices en groothandelsprijzen), aangevuld en gecorrigeerd met P. Scholliers, *Loonindexering en sociale vrede*, Brussel, 1985; *Historical statistics of the United States, colonial times to present*, Bureau of the Census, 1975; *Revue internationale du travail*, 1930-1939. De Nederlandse looncijfers zijn voor 1925 aangevuld met de loonstatistiek die door de Rijksverzekeringsbank in het kader van de Ongevallenwet van 1901 werd verzameld en gepubliceerd. De wisselkoersen (te Amsterdam) zijn ontleend aan de Jaarcijfers, 1921-1940.

16. Vgl. bij voorbeeld de uitvoerige discussie bij Scholliers, op. cit.
17. Vgl. H. van Capelle, *De Nazi-economie*, Assen, 1978.

Figuur 4. De ontwikkeling van het gewogen en het ongewogen marktaandeel van de Nederlandse uitvoer 1923-1938, indices, 1913=100

Figuur 5. Volume-indices van de Nederlandse uitvoer 1921-1939, 1929=100

Het Nederlandse marktaandeel

Deze veranderingen in de concurrentiepositie moeten gevolgen hebben gehad voor de ontwikkeling van de export van goederen (en diensten) door het Nederlandse bedrijfsleven, en in het bijzonder voor het aandeel op de wereldmarkt. Om dit in kaart te brengen is om te beginnen de ontwikkeling van het volume van de internationale handel, gebaseerd op de gewogen export van de belangrijkste (industrie)landen, vergeleken met de ontwikkeling van de Nederlandse export van goederen (figuur 4).

Een moeilijkheid met dergelijke cijfers is dat door de geografische of sectorale samenstelling van het exportpakket de Nederlandse exportmogelijkheden zich gunstiger of ongunstiger kunnen ontwikkelen dan de groei van de totale wereldmarkt. Vooral door de eenzijdige afhankelijkheid van de Duitse economie, die sterk door de crisis van 1929-1932 getroffen werd en waarin men bovendien overging tot een vergaande regulering en beperking van de internationale handel, zou verondersteld mogen worden dat ons land een ongunstige uitgangspositie had. Daarom is ook onderzoek gedaan naar het aandeel van de Nederlandse export in de totale invoer van de belangrijkste handelspartners. Deze gegevens voor een aantal partners voor de periode 1929-1938 zijn in tabel 4 bijeen gebracht. Aan de hand van deze cijfers, die voor de belangrijkste elf handelspartners zijn verzameld en verwerkt, kan de ontwikkeling van het naar

Tabel 4. Het aandeel van de Nederlandse export in de totale importen van de belangrijkste handelspartners, 1929-1938

	Duitsland	VK	België	Frankrijk	Ned. Indië	VS
1929	5,2	3,7	11,6	2,6	17,7	1,9
1930	5,7	4,0	13,0	2,9	16,7	1,7
1931	5,8	4,4	14,7	3,4	15,4	1,7
1932	5,8	3,2	14,2	3,5	15,7	1,7
1933	5,5	2,9	11,4	2,9	12,4	2,1
1934	5,9	3,0	10,2	2,7	13,0	1,7
1935	4,7	3,2	9,4	2,5	13,4	2,0
1936	4,0	3,1	8,9	2,3	16,7	2,1
1937	4,0	3,2	8,2	2,5	19,1	1,7
1938	3,6	3,2	9,0	2,6	22,2	1,6

Bron: League of Nations, *International Trade Statistics, 1929-1938*; met dank aan R.T. Griffiths die dit materiaal bewerkte.

landen gewogen marktaandeel bepaald worden; de gewichten voor deze berekening zijn ontleend aan de exportstructuur van 1929/1930¹⁸. Uit figuur 4 blijkt echter dat het langs deze weg verkregen naar landen 'gewogen' aandeel op de wereldmarkt een vrijwel identieke ontwikkeling vertoont als het ongewogen marktaandeel. De relatief ongunstige ontwikkeling van de Nederlandse uitvoer in de jaren dertig kan dus niet aan de geografische structuur van het exportpakket worden toegeschreven.

In 1923/1924 lag het Nederlandse marktaandeel blijkens figuur 4 al iets boven het niveau van 1913; vervolgens steeg het nog tot zo'n 20% boven dit basisniveau in 1927/1928. Opmerkelijk is dat tussen 1929 en 1931 het marktaandeel nog een verdere toeneming te zien gaf, een fenomeen dat zich vooral op de afzetmarkten van de directe buurlanden en niet in de VS en Nederlands-Indië voerde (tabel 4). Klaarblijkelijk beschikten de Nederlandse ondernemers nog over voldoende reserves om, in de dalende conjunctuur, het marktaandeel te vergroten en verzetten ze zich nog tegen de volledige ineenstorting van de export. Enigszins vergelijkbaar was de ontwikkeling van de positie van de Nederlandse industrie op de binnenlandse markt. Ook daar werd tussen 1929 en 1932 het marktaandeel sterk vergroot, waarna dit zich tussen 1932 en 1937 overigens leek te stabiliseren¹⁹. Na 1931, toen de verslechtering van de concurrentiepositie pas goed doorzette, moest men echter veel terrein prijsgeven op de verschillende exportmarkten (zie ook tabel 4). Het Nederlandse marktaandeel viel in vijf jaar terug tot het niveau van 1913 en daalde per saldo met ongeveer 20%. In 1937 volgde enig herstel, maar dit was bepaald niet overtuigend; al in 1938 daalde het ongewogen marktaandeel weer.

Het verband tussen beide geanalyseerde reeksen, de concurrentiepositie en het aandeel op de wereldmarkt, is evident. Globaal verbeterden beide grootheden tot ongeveer 1929 en was er tussen 1931 en 1935/1936 sprake van een sterke achteruitgang op beide fronten. Alleen tussen 1929 en 1931 nam het marktaandeel toe terwijl de concurrentiepositie al iets verslechterde. De verbetering van de concurrentiepositie na september 1936 werkte pas in 1937 door in een groter marktaandeel; het herstel was overigens

18. Bron: League of Nations, *International trade statistics, 1913-1939*. Behalve de landen genoemd in tabel 4, zijn ook Denemarken, Zweden, Noorwegen, Zwitserland en India in de berekeningen opgenomen.

19. J.J. Seegers, *Productie en concurrentievermogen van de Nederlandse industrie in het Interbellum, Economisch- en sociaal-historisch jaarboek*, jg. 50, 1987, blz. 197-199.

minder sterk dan op grond van de ontwikkeling van het relatieve loon en de relatieve groothandelsprijzen mocht worden verwacht (figuren 3 en 4). Het vasthouden aan de gouden standaard in de jaren dertig, waardoor de waarde van de gulden sterk toenam, heeft duidelijk geresulteerd in een belangrijke verslechtering van de concurrentiepositie en in een daling van het marktaandeel van de Nederlandse export. Deze daling kan op 10 à 20 procent worden geschat. Als al in 1931 de gouden standaard was verlaten en de monetaire autoriteiten er in waren geslaagd om de waarde van de gulden, uitgedrukt in de valuta van de belangrijkste handelspartners, op het peil van voor 1931 te stabiliseren, dan zou de export tussen 1931 en 1936 met vermoedelijk 10 tot 20% minder zijn gedaald. Dat hierdoor de ontwikkeling van de Nederlandse economie minder ongunstig was geweest dan in werkelijkheid, is duidelijk²⁰.

De nieuwe gegevens

De voorgaande analyse is gebaseerd op de 'oude', uit 1951 daterende gegevens omtrent de ontwikkeling van de Nederlandse export van goederen in het interbellum. Het is de vraag of en in hoeverre dit beeld verandert als de nieuwe, verfijnder schattingen hiervan worden geanalyseerd. Deze verfijningen betreffen onder meer het opnemen van goederen als diamanten en pakketpost, en, van veel groter belang, de uitvoer van diensten. Omdat omtrent de ontwikkeling van de wereldmarkt van internationale diensten geen gegevens voorhanden zijn, is het niet mogelijk om schattingen te maken van de veranderingen in het Nederlandse aandeel op deze markt.

Uit figuur 5 blijkt echter dat de verschillen tussen de drie beschikbare reeksen vrij gering zijn. Volgens de nieuwe cijfers groeide de goederenexport tussen 1921 en 1929 iets langzamer dan volgens de cijfers uit 1951; bij opname van de export van diensten in de reeks vertraagde het groeitempo nog iets meer. De goederenexport daalde volgens de nieuwe cijfers tussen 1929 en 1932 iets sneller dan volgens de oude – er zou, met andere woorden, vrijwel geen vergroting van het marktaandeel in deze jaren hebben plaats gevonden. Beide reeksen lopen vanaf 1932 echter vrijwel parallel. De dienstenexport ontwikkelt zich na 1932 iets gunstiger dan de goederenexport, waardoor de totale uitvoer zich wat sneller uit het diepe dal van 1933 klautert. Het is echter onmogelijk te bepalen of dit moet worden toegeschreven aan de wellicht relatief gunstige ontwikkeling van de wereldmarkt van internationale diensten.

Geconcludeerd kan worden dat de nieuwe gegevens niet wijzen op een minder sterke daling van het marktaandeel van de Nederlandse uitvoer onder invloed van de tussen 1931 en 1936 gevoerde valutapolitiek. Integendeel, volgens de nieuwe gegevens van het volume van de goederenexport is de daling hiervan tussen 1929 en 1936 nog iets groter geweest dan tot nu toe werd aangenomen. Het 'herstel' na 1936 voltrok zich volgens beide reeksen op vrijwel identieke wijze.

De crisis van 1938

Ten slotte moet nog worden ingegaan op de interpretatie van de crisis van 1938 door de CBS-studie. In 1938 daalde het uitvoervolume, na de zeer snelle groei in 1937, weer met 4,9%. Ook het bbp nam toen, mede door omvangrijke voorraadmutaties waarvan de oorzaken nog duister zijn, vrij scherp af. Een echt malaise-jaar lijkt 1938 overigens niet. De bruto investeringen in vaste activa van bedrijven namen met maar liefst 21,9% toe, wat in deze periode een absoluut record is; de investeringen van de overheid groeiden eveneens fors en ook de consumptieve bestedingen van overheid en gezinshuishoudingen vertoonden enige

toeneming²¹. De 'crisis' werd dus vrijwel uitsluitend door de ongunstige ontwikkeling van de uitvoer veroorzaakt.

De CBS-studie verklaart dit grotendeels uit de doorwerking van de ongunstige effecten van de devaluatie van de gulden eind 1936. Hierdoor zou de binnenlandse inflatie zijn aangewakkerd en stegen in 1937 de uitvoerprijzen ongekend snel. Deze verslechtering van de concurrentiepositie in 1937 resulteerde vervolgens in een daling van het uitvoervolume in 1938. Kortom: de devaluatie pakte eigenlijk verkeerd uit.

Op grond van de in het voorgaande ontwikkelde analyse van de veranderingen in de internationale concurrentiepositie en in het marktaandeel van de Nederlandse uitvoer kan deze conclusie worden weerlegd. Ten eerste wordt in feite voorbijgegaan aan het herstel van het marktaandeel en de sterke groei van de uitvoer in 1937; deze positieve ontwikkelingen in 1937 waren bovendien veel omvangrijker dan de 'terugval' in 1938. Het is ook begrijpelijk dat de Nederlandse ondernemers, die jarenlang geconcentreerd hebben moeten nemen met geheel afwezige of zeer geringe winstmarges op hun export, getuige de ongunstige ontwikkeling van de concurrentiepositie, op de devaluatie reageerden met het verhogen van hun exportprijzen. Het inflatoire klimaat op de wereldmarkt in 1937 liet dat ook toe: men verhoogde immers tegelijkertijd de prijzen en het uitvoervolume²². Ten tweede was deze prijsstijging niet de belangrijkste oorzaak van de terugval in 1938. Integendeel, deze was juist het gevolg van het feit dat de devaluatie niet ver genoeg ging en vanaf begin 1937 weer werd gevolgd door een geleidelijke opwaardering van de gulden (figuur 3). Hierdoor verslechterde de concurrentiepositie weer na 1937, hetgeen zich direct vertaalde in een daling van het ongewogen marktaandeel (figuur 4). De positieve effecten van het loslaten van de gouden standaard in september 1936 vielen dus niet tegen omdat (deels) geïmporteerde inflatie deze effecten weer teniet deed, maar omdat de devaluatie niet ver genoeg ging en de waarde van de gulden vanaf 1937 weer toenam.

Resteert de vraag waarom de gulden vanaf september 1936 niet sterker in waarde daalde. Een belangrijke oorzaak hiervan was ongetwijfeld het feit dat de betalingsbalans ongeveer in evenwicht was. Door de eveneens zeer sterke daling van de invoer, het gevolg van de vermindering van de binnenlandse bestedingen na 1929 en het terugdringen van buitenlandse ondernemers op de binnenlandse markt, was Nederland in een soort 'low level equilibrium' terecht gekomen. De (beperkte) contingentering remde bovendien de groei van de Nederlandse invoer af. Daar kwam bij dat Nederland, vooral in 1937 en in de eerste helft van 1938, een vluchthaven voor buitenlands kapitaal was. Door de politieke onrust in Europa zocht dit kapitaal het politiek en sociaal zeer stabiele Nederland op, hetgeen de koers van de gulden ondersteunde²⁴. Het door de overheid in september 1936 ingestelde Egalisatiefonds, dat de koers van de gulden diende te reguleren, heeft tot eind 1938 op grote schaal vreemde valuta aangekocht om te voorkomen dat de gulden weer sterk in waarde steeg; deze interventies konden echter niet verhinderen dat er vanaf begin 1937 sprake was van een haast sluipende appreciatie²⁵.

(vervolg op blz. 186)

20. Hier wordt afgezien van de vraag of een dergelijke devaluatie gezien de politieke verhoudingen ook haalbaar was; zie R. Th. Griffiths (red.), *The Netherlands and the gold standard 1931-1936*, Amsterdam, 1987.

21. Bronnen: CBS, op.cit., blz. 67-68; CBS, *Hoeveelheids- en prijsindexcijfers van de buitenlandse handel voor de periode 1921-1939*, Statistische en econometrische onderzoekingen, nieuwe reeks, 6, no. 2 (1951), 112-120.

22. CBS, op. cit., jg. 68.

23. Keesing, op. cit., blz. 249 e.v., blz. 255.

24. Idem, blz. 263-264.

25. G.J.M. Vlak, *Het Nederlandse valuta-egaliseringsfonds 1936-1940*.